

Jiří Weil

Mendelssohn op het dak

Roman

Vertaling
Kees Mercks

Met nawoorden van Philip Roth
en Kees Mercks

Cossee
Amsterdam

Deze uitgave is mede mogelijk gemaakt dankzij een vertaalsubsidie
van het Ministerie van Cultuur van de Tsjechische Republiek

Eerste druk maart 2012

Tweede druk april 2012

Oorspronkelijke titel: *Na střeše je Mendelssohn*

© 1960 Erven Jiří Weil, Dilia Agency, Praag

Nederlandse vertaling © 2012 Kees Mercks

en Uitgeverij Cossee bv, Amsterdam

Nawoord © 1988, 2012 Philip Roth, Wylie Agency, Londen

Nawoord © 2012, Kees Mercks

Omslagillustratie David Pearson, Daunt Books, Londen

Boekomslag Marry van Baar

Typografie binnenwerk Adriaan de Jonge

Druk HooibergHaasbeek, Meppel

ISBN 978 90 5936 346 5 / NUR 302

Toen Zeus alle misdaden en onrechtmatigheden ter ore kwamen die de mensheid had begaan, zoals moorden, meineden, bedriegerijen, berovingen en bloedschande, besloot hij al het leven op aarde te vernietigen. Ontploffingen legden alle menselijke woonoorden plat, overstromingen teisterden de velden, zware wolkenpartijen zaaiden dood en verderf, totdat uiteindelijk alleen Deucalion en zijn vrouw Pyrrha op aarde over waren gebleven. Zeus had hen gespaard, omdat zij rechtvaardige mensen waren. Ze vestigden zich op de berg Parnassus in het land Phokis. Toen losten de dodelijke wolken ineens op, de zon brak door en tussen de wolkjes door scheen weer een blauwe hemel. Edoch, Deucalion en Pyrrha waren in tranen, eenzaam als ze waren te midden van die woestenij. Ze richtten een altaar op voor Themis, de godin van de gerechtigheid, en smeekten haar hun te leren hoe ze het menselijke geslacht weer tot leven zouden kunnen wekken. Zijzelf waren immers al te oud daarvoor en konden in hun eentje de aarde niet bevolken. Toen gaf de godin hun de raad het gezicht te verhullen en stenen achter hun rug op de grond te werpen. Ze volgden deze raadgeving van de godin op en telkens wanneer er een steen op de harde grond in stukken brak, werd daar opnieuw een mens uit geboren.

I

Antonín Bečvář en Josef Stankovský liepen langs de standbeelden op het dak. Het was geen gevaarlijke onderneming, de beelden stonden op een balustrade, het was geen dak met kammen, het was vrijwel recht. Julius Schlesinger, gemeenteambtenaar en lid van de gewone SS, niet eens van de Waffen-SS, zonder rang en alleen maar kandidaat-lid, durfde het dak niet op. Met een hogere rang zou hij hier niet achter een hekje hebben hoeven te staan, dan zou hij wellicht een beter baantje bij de Gestapo hebben gehad, maar bij de gemeente had hij een makkelijker leventje. Hoever kon hij het als voormalige slotenmaker ook schoppen? Tenzij hij zich naar het front zou laten sturen, naar het Oosten, en dat zou niet zo best zijn. Hij had het tot dan toe prima naar zijn zin bij de gemeente, pas van nu af aan zou de narigheid beginnen.

Hij durfde het dak niet op. De werklieden van de gemeente lachten vol leedvermaak in hun vuistje – wat een lafbek, die is te bang om achter dat hekje vandaan te komen en schreeuwt alleen maar zijn bevelen naar hen. Natuurlijk moest je met Duitsers altijd oppassen, die hadden zoveel mensen opgesloten of om niets en niemen-dal naar het rijk gestuurd, bijvoorbeeld alleen al omdat iemand een bevel niet meteen had opgevolgd.

Schlesinger kende Tsjechisch, hij kwam uit het Noord-Boheemse stadje Most, waar Tsjechisch werd gesproken, en hij had enige tijd bij de tramfabriek Ringhoffer gewerkt. Al voor de bezetting op 15 maart 1939 had hij een opdracht moeten uitvoeren. Hij had gedacht dat die klus hem meer zou hebben opgeleverd, want hij moest zich voordoen als een Duitse sociaaldemocraat om daar tussen de arbeiders stand te kunnen houden, en dat was geen eenvoudige taak. Toch hadden ze hem alleen maar een baantje bij de gemeente bezorgd en hem kandidaat-lid gemaakt van de SS. Aan alles had louter

zijn naam schuld. Had hij maar Dvorzacek geheten of Nemetschek, dan had het niets uitgemaakt, met zulke namen liepen honderden mensen rond zonder daar enige last van te hebben, maar Schlesinger en dan nog Julius, dat leek wel een joodse naam en daarmee wakte hij overal argwaan. Daarom droeg hij altijd zijn ariërpapieren bij zich, die teruggingen tot op zijn overgrootvader en -moeder, maar ook dat was weer verdacht, papieren konden vervalst zijn. Ook bij Ringhoffer was hij met vervalste papieren gekomen, die had hij van een politiek leider in Most gekregen.

Maar hem kreeg niemand het dak op, hij had last van hoogtevrees, hij was ook benauwd voor de straffe Gods omdat hij zich als gelovige, als vrome katholiek, aan grafschennis had schuldig gemaakt, dat had niet mogen gebeuren, dat had hij niet mogen doen. Hij had wel een smoes kunnen bedenken of een ziekte voorwenden, maar waarschijnlijk zou dat niet geholpen hebben, ze zouden hem dan naar het front hebben gestuurd, misschien wel naar een strafpeloton. Het bevel om het stoffelijk overschot van de Onbekende Soldaat weg te halen was regelrecht van Frank gekomen, zoals Krug hem uitdrukkelijk had gezegd, en die had het bevel weer van Giese gekregen, nee, hier was niets anders voor hem overgebleven dan te gehoorzamen. Bovendien was hij vroeger slotenmaker geweest, wie zou er beter geschikt zijn voor die opdracht?

Hier op het dak ging het om iets anders. Een standbeeld neerhalen, een joods beeld, een beeld van een jood en dan ook nog eens een componist, was geen doodzonde, een standbeeld kon niet met een klacht bij de hemelse troon aan komen zetten. Maar wie kende Gods wegen, het was weleens voorgekomen dat een standbeeld iemand had gestraft, dat had hij in een opera gezien. Maar zou zo'n beeld dat ook op klaarlichte dag kunnen doen? Het waren vreemde tijden tegenwoordig, gewone wetten golden er niet, de dag kon zo in de nacht veranderen, voor zo'n zware zonde bestond geen erbarmen. Wie zou hem die nijptang vergeven, die schroevendraaiers, blik-schaar en ijzerzaag? Voor zo'n zonde bestond geen absolutie, tenzij hij een bedevaart naar Rome zou ondernemen, zoals dat in oude tijden de gewoonte was, en hij bij de paus om vergeving zou vragen. Maar wat zouden zijn meerderen daar niet van zeggen, die ellende-

ling van een Krug of die dikzak van een dr. Buch, die een vertrouwen was van de Gestapo? Ze hadden hem immers gedwongen een verklaring te ondertekenen dat hij niets zou verraden, zelfs niet aan zijn eigen gezin, anders riskeerde hij de doodstraf, en als hij het bij een pastoor zou opbiechten, zou die hem kunnen aangeven – ook onder pastoors had de Gestapo zijn agenten. Hun macht reikte weliswaar niet tot bij de paus, maar hoe kon hij toegang tot de paus krijgen? Misschien kon hij wel een of andere smoes bedenken, waardoor zijn straf hem niet eerder zou bereiken dan de pauselijke vergeving van zijn zonden, anders zou hem niets meer baten en zou hij eeuwig moeten branden in de hel.

De werklieden sleepten een dik touw met een strop achter zich aan en kuierden onverschillig langs de balustrade. Er stonden daar vele standbeelden en allemaal stelden ze musici voor. De mannen keken naar de straat beneden zich, die was leeg, hoe anders, het was een doordeweekse dag, iedereen was op zijn werk, de universiteiten waren gesloten, af en toe glipte er iemand bij het Museum voor Toegepaste Kunst naar binnen. Hier wandelde men niet graag, hier was een SS-kazerne dichtbij en joodse kantoren, het was hier een SS-zone. Zo'n stomme klus om met een eind touw over het dak te lopen en een standbeeld uit te zoeken, zoiets konden alleen moffen bedenken met hun grondige aanpak. En Joost mocht weten of twee mannen wel zo'n groot standbeeld aankonden. Schlesinger had er niet méér mensen bij willen betrekken, anders werd de kans groter dat erover zou worden gepraat. Ze hadden hem moeten zweren dat ze er hun mond over zouden houden, wat een stom gedoe, alsof niemand het zou merken dat daar straks een beeld ontbrak. Maar met de nieuwe machthebbers viel niet te praten. Waarom moesten ze zo lang op dat dak rondkoekeloeren, waarom kwam Schlesinger niet zelf achter dat hekje vandaan om ze te zeggen hoe en wat.

'Chef, we willen aan de slag, kunt u niet even aanduiden waar dat beeld staat, bijvoorbeeld gewoon het met uw vinger aanwijzen,' vroeg Bečvář toen hij zich niet langer in kon houden.

Schlesinger beviel het niet dat hij met 'chef' werd aangesproken, deze mensen hadden er geen idee van wat ze tegen hun meerderen moesten zeggen, hun was geen discipline bijgebracht, niemand

had hen op marsoefeningen gestuurd, zoals hem was overkomen, zij hadden alleen maar interesse voor hun zwarte handeltjes en voor de groente die ze in hun tuintjes kweekten. Hij snauwde ze toe: ‘Maak een rondje langs die balustrade en kijk op de sokkels of jullie de naam Mendelssohn tegenkomen. Jullie kunnen toch wel lezen?’

‘Hoe heet die jood ook al weer?’ vroeg Stankovský. Hij drukte zijn gemeentepet steviger op zijn hoofd, anders woei die nog af, hij was zeer gesteld op zijn gemeentepet en beschouwde die als een soort rang. Die baan betekende voor de oorlog nog iets. Niet iedereen was zomaar gemeentewerkman, hij behoorde tot het gemeentepersoneel en had recht op pensioen. Alleen wist je het maar nooit met die Duitsers. Maar ja, een pet is een pet.

‘Men-dels-sohn,’ antwoordde Schlesinger met de klemtoon apart op elke lettergreep.

‘O, die,’ zei Bečvář.

Ze slenterden langs de balustrade en bekeken de sokkels. Dat daar geen opschriften op stonden, wisten ze allang, maar als Schlesinger wilde dat ze nu een rondje liepen, waarom zouden ze hem dan niet ter wille zijn?

Bečvář liet weten: ‘Chef, er staan geen opschriften op de sokkels. Hoe weten we dan wie Mendelssohn is?’

Daar zat Schlesinger lelijk mee in de maag. Niemand had hem verteld hoe dat standbeeld van die jood eruitzag. Maar ook al had iemand dat gedaan, dan had het toch niet gebaat, want al die beelden leken sprekend op elkaar. Hij had erop vertrouwd dat er opschriften op de sokkels stonden, dat was gebruikelijk bij beelden. Hij kon en mocht het ook aan niemand vragen. Hoe het beeld van Mendelssohn eruitzag, wist waarschijnlijk alleen plaatsvervangend Reichsprotector Heydrich, ook Frank zou het niet weten, laat staan Krug of Giese. Ja, Heydrich zou het weten, die was musicus. Maar wie zou het wagen hem dat te vragen?

Schlesinger stond achter het hekje toe te kijken, koortsachtig piekerde hij en keek naar de beelden. Ook al zou hij zichzelf ertoe dwingen het dak op te gaan, hij zou die jood er toch niet tussen al die beelden uit halen, net zo min als die werklui. Die werklieden stonden daar op hun gemak op een bevel van hem te wachten. Waarschijnlijk

lijk lachten ze hem uit, maar dat was ze niet aan te zien; hun gezichten stonden dof en uitdrukingsloos, ze zeiden vast onder elkaar: als we moeten wachten, dan wachten we, wij hebben de tijd. Natuurlijk moest hij, Schlesinger, het bevel uitvoeren. Dat was regelrecht van de plaatsvervangend rijksprotector gekomen en die was nog onverbiddelijker dan Frank. En een bevel niet opvolgen – iedereen wist wat dat betekende. Krug had hem nog voordat ze die expeditie naar het Raadhuis aan het Oudestadsplein hadden ondernomen, uitgelegd dat er in het achterland dezelfde wetten golden als aan het front. En het front was overal, al helemaal in dit land, waar iedereen de taak had op die Untermenschen de rijkswetten toe te passen, juist in dit land moesten de militaire wetten gelden. Het niet opvolgen van een bevel betekende de dood. Ook al was dat bevel onbegrijpelijk.

‘O ja,’ zei Bečvář.

‘Misschien is dat touw wel niet sterk genoeg en breekt ’t. Dat zouden we eerst moeten uitproberen, tja, maar iedereen heeft altijd zo’n haast,’ bromde Stankovský. Hij had daar nog aan willen toevoegen: en nu staan we hier duimen te draaien, maar hij bedacht zich. Schlesinger brak zich ergens het hoofd over en kookte vanbinnen. Die moffen waren allemaal stapelgek. Straks zou het twaalf uur zijn en als ze over een uur niet klaar waren, zouden ze nog het warm eten in de kantine mislopen.

Schlesinger kreeg ten slotte een lumineus idee: ‘Maak nog één rondje langs de balustrade en let dan aandachtig op de neuzen. Wie de grootste neus heeft, moet wel die jood zijn.’

Schlesinger had een cursus wereldoriëntatie gedaan, daar hadden ze lessen ‘rassenleer’ gegeven en daarbij dia’s getoond. Op die dia’s hadden ze alleen maar neuzen gezien met daarnaast de afmetingen, elke neus was zorgvuldig opgemeten. Het was een heel diepgaande en ingewikkelde wetenschap, maar de conclusies waren eenvoudig. Men was tot de slotsom gekomen dat joden de grootste neuzen hadden.

De werklieden maakten hun rondje langs de beelden. Wat een stomme klus om na te gaan welk beeld de grootste neus had. Bečvář haalde een inklapbare, houten duimstok tevoorschijn, die had hij al-

tijd bij zich. Hij had voor meubelmaker geleerd voordat hij bij de gemeente kwam, en na zijn werk timmerde hij konijnenhokken. Hij had daar een goede bijverdienste aan, de mensen vochten om hem, konijnen waren in trek.

‘Kom op zeg,’ zei Stankovský en gaf hem een duw, ‘we gaan onze tijd toch niet verdoen met neuzen meten? Het is nou belangrijker dat we onze warme hap niet mislopen. We zien toch in één oogopslag wie de grootste neus heeft, of niet?’

‘Kijk daar eens,’ riep Bečvář uit, ‘die daar met die baret op, geen ander beeld heeft zo’n grote neus. Kom, Jos, ik gooi die strop vast om z’n nek.’

‘Prima,’ zei Stankovský instemmend, ‘vooruit dan maar.’

Ze trokken aan het touw en het standbeeld begon al te wankelen. Schlesinger keek van achter het hekje toe.

Opeens begon hij te schreeuwen: ‘Jezusmina, niet doen, stoppen!’

Bečvář en Stankovský lieten het touw vieren. Die mof ging me daar tekeer. Laat hij zelf komen kijken welk beeld de grootste neus heeft, laat hij eens achter dat hekje vandaan komen.

Van angst brak Schlesinger het zweet uit. Hij kende geen enkele van deze beelden, op een na, dít. Dat was toch Wagner, de grootste Duitse componist, dat was niet de eerste de beste muzikant, maar een van die lieden die het Derde Rijk hadden helpen stichten? Zijn portretten en gipsafgietsels hingen in alle huizen en op cursus hadden ze het ook over hem gehad.

De werklieden wisten het ook niet meer en lieten het touw los, de strop om de nek van Richard Wagner wipte op en neer.

Schlesinger zweeg en dacht hard na. Daarna vroeg hij: ‘Had dit beeld echt de grootste neus?’

‘Zou ik wel zeggen, chef,’ zei Bečvář, ‘de andere hebben maar heel gewone.’

‘Pak je spullen,’ gelastte Schlesinger, ‘we gaan naar het Raadhuis.’

Bečvář en Stankovský haalden de strop van Wagners nek en slenterden naar het hekje.

Schlesinger keek niet naar hen, maar daalde de trappen af. Het beeld was dus toch verschenen om hem te straffen. Anders dan in

die opera, maar de wraak van een standbeeld was het wel. En dan nog wel op klaarlichte dag.

Destijds had hij die doodzonde 's nachts gepleegd. Ze waren om tien uur 's avonds aangekomen en waren voor het Raadhuis aan het Oudestadsplein gestopt. In de wagen zaten twee gestapo's. Hij had nijptang, schroevendraaiers, vijl, bliksgaar en ijzerzaag bij zich. De wagen reed de binnenplaats op. Via de achteringang waren ze het Raadhuis binnengegaan. Daar wachtte Krug op hen. Die twee gestapo's giechelden, ze waren kennelijk dronken, maar gedroegen zich toch vrij kalm, ondanks hun dronkenschap wisten ze zich te beheersen. En hij waggelde tussen hen in met zijn gereedschap en deed of ook hij dronken was, ofschoon hij geen druppel op had en niet had kunnen eten sinds Krug hem had gebeld. Deze had hem uitgelegd wat voor klus hij moest opknappen en had hem een verklaring laten ondertekenen. Ze daalden daarna de trap af, de kapel in. De gestapo's maanden hem tot spoed en sisten: 'Schnell, schnell,' aldoor maar en mechanisch, het waren ingestudeerde woorden. Eerst verwijderden ze de linten van de kransen, voor dat werkje hadden ze hem niet nodig, dat konden ze zelf wel af, ze hadden al dozen klaar-gezet. Ze grijsden bij het werk en hun gezichten zagen er in het matte licht van de afgedekte gloeilampen in de crypte uit als de gezichten van duivels. Ja, als duivels zonder naam, maar met woorden die uitgestoten werden alsof ze uit de hoorn van een fonograaf kwamen, ze stonden links en rechts van hem. Toen begon zijn werk. Hij schroefde het deksel van de lijk-kist, rukte de versiersels eraf, knipte met de bliksgaar de kist open en rolde de metalen strips op tot ronde schijven. Hij deed alles mechanisch, als een werktuig. Daarna haalde hij er het houten kistje uit waarin de stoffelijke resten lagen van de Onbekende Soldaat en een bergje aarde. Hij droeg dit alles de crypte uit en zette het in de wagen. De gestapo's hielpen hem er niet bij. Op de binnenplaats stond Krug op hem te wachten, die keek op de lichtgevende cijferplaat van zijn horloge, net zo een als aan officieren aan het front werd meegegeven.

Hij zei: 'Het is nu twee uur. Prima werk en snel gedaan. Ik zal u voordragen voor het IJzeren Kruis tweede klas. Ik zal hier een aanvraag voor indienen bij burgemeester Pfitzner.'